

Kehitysvammaisten seksuaalikasvatus

Kehitysvammaisuus on laaja kattokäsite, joka käsittää suuren joukon **oppimis- ja ymmärtämiskyvyltään erilaisia yksilöitä**. Kaikkia kehitysvammaisia henkilöitä yhdistää kuitenkin se, että heillä on oppimisen ja käsitteiden ymmärtämisen haasteita, johon he tarvitsevat tukea. Kun asioita on hankala hahmottaa ja painaa mieleen, myös käytännöstä tietojen ja taitojen omaksuminen vaatii tukea. Tämän vuoksi monet asiat, jotka henkilön tavallisesti oletetaan oppivan kehityksen kuluessa voivat jäädä omaksumatta.

Seksuaalikasvatuksen näkökulmasta edellinen tarkoittaa ennen muuta sitä, että **myös itsestään selväksi oletetut asiat on sanottava ääneen**. Toinen, edellistäkin olennaisempi oppimisen ja uuden omaksumisen tukikeino, on **asioiden toistaminen ja kertaaminen**. Erityisesti kehitysvammaisten henkilöiden kohdalla seksuaalikasvatus ei voi tapahtua pelkästään ammattilaisten vastaanotolla, vaan sen tulisi olla **luonteva osa henkilön arkea**. Kehitysvammaisten henkilöiden lähihenkilöt; vanhemmat, opettajat, ohjaajat ja hoitajat ovat avainasemassa puhuttaessa seksuaalikasvatuksesta.

Oppimista ja uuden omaksumista tukevat ja helpottavat **kuvat ja sosiaaliset tarinat**, myös niiden kehitysvammaisten henkilöiden kohdalla, jotka arjessaan pärjäävät ilman kuvatukea. Kommunikaation helpottamisen lisäksi monille kuvat konkretisoivat vaikeat asiat ymmärrettäviksi. Kuvat toimivat myös niin sanotusti ulkoisena muistina arjen tilanteissa. Seksuaalikasvatuksen materiaalia ja kuvia tulisi olla helposti käytettävissä jokaisen kehitysvammaisen henkilön kotona. Kuvien avulla aiheesta keskustelu ja kertaaminen helpottuvat. Tällöin myös ohjaamisessa voi helpommin pysyä kannustava ja positiivinen sävy, sillä ymmärrettävästi asioiden jatkuva toistamisen tarve voi välillä turhauttaa.

Miksi tarvitaan arviointimateriaalia

Kehitysvammaisen henkilön **tietämyksen taso voi vaihdella** eri asioiden välillä suuresti ja tietämyksessä voi myös olla **yllättäviä aukkoja ja väärinkäsityksiä**. Jotta seksuaalikasvatusta voitaisiin antaa **kohdennetusti ja tarpeenmukaisesti**, tulisi henkilön tuen tarve ja tietämyksen taso saada ensin selville. Tämä voi olla monestakin syystä vaativa tehtävä. Usein tuen tarpeiden ja tietämyksen selvittämisen **esteenä ovat henkilön haasteet vuorovaikutuksessa ja kommunikoinnissa**. Myös kehitysvammaisten henkilöiden vuorovaikutustilanteissa usein esiin tuleva totuttu selviytymiskeino; **myötäily**, sekä herkkä **johdateltavuus** (johdattelu tapahtuu usein sitä tahtomatta ja tiedostamatta) voivat vaikeuttaa henkilön todellisen tuen tarpeen ja tietämyksen selvittämistä ja olla esteenä uuden oppimiselle sekä asioiden ymmärtämiselle.

Jokainen kehitysvammaisen henkilö on oikeutettu saamaan ikään ja kehitystasoon sopivaa seksuaalikasvatusta. Se tulisi toteutua kohdennetusti, kunkin henkilön yksilölliset tarpeet huomioiden.

Miten arviointimateriaali käytetään

Arviointimateriaali sisältää viisi (5) eri seksuaalikasvatuksen aihealuetta eli osiota;

- Osio 1: keho ja kehitys
- Osio 2: turvataidot
- Osio 3: terveys ja puhtaus
- Osio 4: ihmissuhteet
- Osio 5: seksi

Arviointimateriaali on tehty seksuaalikasvatusta ja –neuvontaa tekevän ammattilaisen avuksi. Materiaalin avulla pystytään arvioimaan kehitysvammaisen henkilön seksuaalisuutta ja seksuaaliterveyttä koskevia tuen tarpeita sekä tietämystä. Tavoitteena on löytää ne aihealueet, joissa henkilö tarvitsee tällä hetkellä erityisesti neuvontaa ja ohjausta. Jokaisen aihealueen käsittelyä helpottamaan on laadittu henkilön tietämystä sekä tuen tarpeita kartoittavia kysymyksiä. Kysymyksiä voidaan käyttää tilannekohtaisesti niin, että ne käydään lähes kaikki läpi tai poimitaan asiakkaalle olennaisimmat tai sopivimmat kysymykset.

Materiaalissa olevat kuvat ja sosiaaliset tarinat toimivat aihepiiriä koskevan keskustelun tukena. Väärinkäsitysten selvittämiseksi ja myötälilyn aiheuttaman mahdollisen virhetulkinnan välttämiseksi joidenkin kysymysten yhteydessä on myös aiheeseen liittymättömiä, neutraaleja vaihtoehtokuvia.

Tarkoituksena ei ole tehdä tietämyksen tasoarviointia eikä laskea pisteitä, vaan suorittaa laadullista arviointia. Tuen tarpeiden selvittämiseksi asiakkaan vastauksia, käydyn keskustelun olennaisimpia asioita ja ammattilaisen laadullisia havaintoja kirjataan muistiin pöytäkirjalomakkeelle.

Kun tuen ja ohjauksen tarve on selvillä, henkilön kanssa voidaan jatkaa aiheen käsittelyä puheeksiottomateriaalin avulla. Puheeksiottomateriaali voidaan antaa henkilölle mukaan myös kotiin. Näin aihetta koskeva keskustelu, ohjaus ja kertaaminen voisi tulla luontevammaksi osaksi hänen arkeaan.

Keskeiset asiat:

Yksilöllisyys ja tarvelähtöisyys

- Materiaalin lähtökohtana on ”jokaiselle jotain”, ei ”kaikille kaikkea”. Kaikkia osioita tai niiden sisällä olevia aihealueita ei tarvitse käydä jokaisen asiakkaan kanssa läpi, vaan tässä ammattilainen voi käyttää omaa harkintaa; mikä on juuri nyt tarpeellista.
- Erityisesti osiot 1 ”keho ja kehitys” sekä 2 ”turvataidot” ovat suositeltavia osioita, joista aloittaa. Myös osio 3 ”terveys ja puhtaus” soveltuu konkreettisia aiheita käsittelevän sisältönsä vuoksi useimmille henkilöille. Joillekin henkilöille taas osio 4 ”ihmissuhteet” voi

RINNEKOTI

olla abstraktimman sisältönsä vuoksi liian haastava tai toisaalta osio 5 ”seksi” aihepiirinsä vuoksi tarpeeton, tai jopa liian informatiivinen.

- Arviointimateriaalin avulla pyritään selvittämään jokaisen henkilön sen hetkisen elämäntilanteen mukaiset ajankohtaiset ja tarpeelliset seksuaalikasvatuksen tuen tarpeet ja toisaalta myös kiinnostuksen kohteet. Tarpeen mukaisuutta tukee henkilön mahdollisuus vaikuttaa itse; on hyvä kysyä mistä hän haluaa lisää tietoa ja mikä häntä juuri nyt kiinnostaa. Tämän lisäksi ammattilainen arvioi, mistä aiheista henkilö tarvitsee tietoa ja hyötyy tällä hetkellä.
- Materiaalia voidaan käyttää soveltaen myös puhumattomien kehitysvammaisten henkilöiden kanssa. Tällöin voidaan keskittyä valmiiksi muotoiltuihin ns. suljettuihin ja kyllä/ei –kysymyksiin. Jokaisella kuvasivulla on vastaamista helpottavat kyllä/ei-peukalot. Näitä voivat hyödyntää vastauksissa myös ne henkilöt, joita ääneen vastaaminen saattaa aluksi jännittää.

Laadullinen arviointi:

- Materiaalin avulla on tarkoitus tehdä laadullista arviointia. Henkilön kanssa käytävästä keskustelusta kirjataan huomioita, havaintoja ja olennaisimpia asioita ylös. Materiaalin kysymykset toimivat ns. apukysymyksinä, joita voidaan käyttää tilannekohtaisesti sen verran, kun on tarpeen. Tärkeintä on pyrkiä luomaan avoin ja luottamuksellinen ilmapiiri, jossa henkilö pystyy tuomaan ajatuksiaan ilmi. Ei haittaa, vaikka ei tietäisi tai osaisi, asioita voidaan yhdessä pohtia ja ihmetellä. Tällöin yleensä päästään myös hedelmällisimpään lopputulokseen.

Yhteistyössä, tasavertaiseen keskusteluun pyrkien:

- Arviointi on tarkoitus tehdä yhteistyössä kehitysvammaisen henkilön kanssa, hänen omaa näkemystä ja mielenkiinnon kohteita kuunnellen, ja niitä arvostaen.
- Asiakkaalle annetaan mahdollisuus arvioida omaa tuen tarvettaan ja kertoa lisätiedon tarpeestaan.
- Arviointimateriaali on suunniteltu käytettäväksi rinnakkain, ei vastakkain istuen. Myös tämä asetelma tukee osaltaan tasavertaista keskustelua ja antaa mahdollisuuden yhdessä ihmettelyyn.
- Jokainen sivu voidaan aloittaa esimerkiksi avoimella kysymyksellä; ”Mitä sinulle tulee näistä kuvista mieleen?”, jotta keskustelevan asiakkaan kanssa hänen ajatuksensa ja jopa mahdolliset väärinymmärryksensä nousisivat esiin.

Toistamisen merkitys:

- Toistaminen ja toisaalta myös asian esittäminen useammalla eri tavalla ovat olennaisia asioita kehitysvammaisen henkilön oppimisessa. Tämän vuoksi arviointimateriaalien eri osioiden sisällä on osittain päällekkäisiä aihealueita ja aihealueiden sisällä samaa asiaa on voitu kysyä usealla eri tavalla.

Vinkkejä:

- Yhdellä sivulla saattaa olla kuvia useampaan kysymykseen liittyen. Hahmottamisen helpottamiseksi ja tarkkaavuuden keskittämiseksi voit peittää tarvittaessa sivulla olevia ylimääräisiä kuvia.
- Erityisesti puhetta korvaavia kommunikaatiokeinoja käyttävien kohdalla voidaan hyödyntää keskustelun tukipeukaloita (joo/ei). Joskus myös kuvasta näyttäminen voi olla helpompaa kuin sanoilla kertominen, vaikka puhe olisikin ensisijainen käytössä oleva kommunikoinnin muoto. Tällöin kuvista voidaan keskustella muotoilemalla kysymyksiä kyllä/ei-kysymyksiksi.

Mikä on puheeksiottomateriaali ja miten sitä käytetään

Kehitysvammaisuus käsittää laajan joukon oppimis- ja ymmärtämiskyvyltään hyvin erilaisia ihmisiä. Yhteistä kehitysvammaisille henkilöille on se, että he tarvitsevat oppimisen ja ymmärtämisen tueksi tavallista enemmän apua; **selventämistä, selkokieltä, ymmärtämisen varmistamista ja kertaamista**. Tämä puheeksiottamisen materiaali on suunniteltu erityisesti niiden kehitysvammaisten henkilöiden tarpeita ajatellen, joilla on eniten haasteita oppimisen, ymmärtämisen ja kommunikaation alueilla. Tämän vuoksi materiaali pohjautuu pitkälti selkokuvaan ja sosiaalisiin tarinoihin ja käytetty kieli on pyritty yksinkertaistamaan mahdollisimman selkeäksi.

Mitä:

Selkeästi seksistä –turvallinen polku seksuaalisuuteen projektissa on laadittu tuen tarpeiden ja tietämyksen arvioimisen työvälineen lisäksi siihen pohjautuva puheeksiottomateriaali, jotta seksuaalisuutta ja seksuaaliterveyttä koskeva keskustelu olisi helpompi ottaa luontevammaksi osaksi kehitysvammaisen henkilön arkea ja asioiden kertaaminen helpottuisi.

Kenelle:

Puheeksiottomateriaalia voivat hyödyntää kaikki kehitysvammaisten henkilöiden kanssa toimivat ja heidän arjessaan läsnä olevat henkilöt. Materiaalia voivat käyttää mm. vanhemmat, perheenjäsenet, ohjaajat, hoitajat, opettajat ja avustajat, kun he haluavat tukea seksuaaliterveyttä koskevaan keskusteluun kehitysvammaisen henkilön kanssa. Myös seksuaalivouktoa ja seksuaalikasvatusta tekevät ammattilaiset voivat hyödyntää puheeksiottomateriaalia työssään.

Miksi:

Seksuaalikasvatuksen saaminen on kaikkien ihmisten oikeus. **Tieto** omasta kehosta, kehityksestä ja seksuaalisuudesta tukee minäkuvan muodostumista ja kokonaisvaltaista hyvinvointia. Seksuaalikasvatukseen kuuluu olennaisena osana myös kyky huolehtia itsestä ja omasta

turvallisuudesta. Asianmukaisen ja ymmärrettävän tiedon puute voi lisätä riskikäyttäytymistä. Turvataidot ovat tärkeä osa seksuaalikasvatusta.

Tiedon lisäksi tarvitaan **taitoja**. Korttien sosiaalisten tarinoiden ja toimintaohjeiden avulla uusien taitojen harjoittelu helpottuu. Yhtä olennainen osa seksuaalikasvatusta ja itsestä huolehtimistaitoja on myös arvostava, kunnioittava ja luvan antava **asenne**. Jokaisella on oikeus tuntea oma keho, tutustua siihen ja ilmaista omaa seksuaalisuuttaan. Jokaisella on oikeus kokea olevansa arvokas ja ihana, juuri sellaisena mahtavana yksilönä, joka hän on. Itseä arvostava asenne ja puhe tukevat myös turvataitojen kehittymistä ja sitä seksuaalikasvatuksella halutaan välittää.

Miten:

Puheeksiottomateriaali koostuu yksittäisistä puheeksi ottamisen korteista, joista voidaan valita kullekin henkilölle tarpeellisia ja elämäntilanteessa ajankohtaisia aihealueita. Korteissa on eri seksuaalikasvatuksen aihealueita käsittelevien selkokuvien ja sosiaalisten tarinoiden lisäksi haluttu antaa lähihenkilöille malli keskustelusta **tärkeää tietää**-osiossa. Tämän mallin mukaan on helpompi löytää omaan suuhun sopivia sanoja vaikeaksi koetuista aiheista. Lisäksi kortteihin on laadittu joitakin keskustelua mahdollisesti helpottavia tai eteenpäin vieviä **apukysymyksiä**. Jokaisessa kortissa on myös tukikuvina kyllä/ei-peukalot. Nämä tukikuvat ovat osoittautuneet myös monelle puheella kommunikovalle henkilölle oivaksi avuksi silloin, kun keskustelun aihe on jännittävä ja ääneen puhuminen aluksi sen vuoksi vaikeaa. Myös puhumattomien henkilöiden kanssa voidaan keskustelua käydä helpommin näiden kuvavaihtoehtojen avulla muodostamalla kortin aihepiiristä ja kuvista kyllä/ei-kysymyksiä.